

Ks. Mariusz Rosik (SBP 35)

ORCID: 0000-0002-1943-8649

Chleb z nieba i woda ze skały. Psalmista zapowiada Eucharystię

Bread from Heaven and Water from a Rock. The Psalmist Announces the Eucharist

STRESZCZENIE

Autor artykułu wykazuje, że fragmenty psalmów, mówiące o chlebie zesłanym z nieba Izraelitom wędrującym z Egiptu do Ziemi Obiecanej, a także o wodzie wyprowadzonej ze skały przez Mojżesza (Ps 78,15-16.23-25; 95,8-11; 105,40-41), stanowią starotestamentowe zapowiedzi Eucharystii. Do takich wniosków prowadzi analiza egzegetyczna powyższych fragmentów w świetle dwóch tekstów nowotestamentalnych (J 6,22-59; 1Kor 10,1-6).

Słowa kluczowe: psalmy; manna; chleb z nieba; woda ze skały; mowa eucharystyczna

ABSTRACT

The author of the article shows that the fragments of the psalms that speak of bread sent from heaven for the Israelites traveling from Egypt to the Promised Land, as well as of water brought out of a rock by Moses (Ps 78:15-16, 23-25; 95:8-11; 105:40-41), constitute Old Testament announcements of the Eucharist. An exegetical analysis of the above fragments in the light of two New Testament texts (Jn 6:22-59; 1Cor 10:1-6) leads to such conclusions.

Keywords: Psalms; manna; bread from heaven; water from a rock; Eucharistic discourse

W literaturze mądrościowej Starego Testamentu, a zwłaszcza w Księdze Psalmów, odnaleźć można wiele nawiązań do wyjścia Izraelitów z Egiptu i do ich wędrówki przez pustynię w stronę Ziemi Obiecanej. Niektóre psalmy w całości poświęcone są tej tematyce. W niniejszej prezentacji zatrzymano się na dwóch motywach zanotowanych przez psalmistę, które związane są z exodusem, a które w perspektywie Nowego Testamentu stanowią zapowiedź Eucharystii. Chodzi o motyw chleba z nieba (manny) oraz motyw wody wyprowadzonej ze skały. Pierwszy z nich zapisany został w Ps 78,23-25 i Ps 105,40, drugi natomiast w Ps 78,15-16, Ps 95,8-11 oraz Ps 105,41. Po krótkiej analizie każdego z tych tekstów spojrzymy na pierwszy z motywów przez pryzmat

nauczania Jezusa w synagodze w Kafarnaum, znanego jako mowa eucharystyczna (J 6,22-59), na drugi natomiast – przez pryzmat nauczania Pawła w Pierwszym Liście do Koryntian (1Kor 10,1-6).

CHLEB Z NIEBA

Motyw chleba z nieba, zwanego manną, pojawia się na kartach Biblii wielokrotnie. Jest on ważny tak z punktu widzenia teologii judaistycznej, jak i chrześcijańskiej. W przekonaniu Żydów manna istniała jeszcze przed stworzeniem świata. Według *Targumu Pseudo-Jonatana* Mojżesz wyjaśniał Izraelitom: „To jest chleb, który był zachowany dla was od początku wysoko w niebie, a teraz Pan daje go wam do jedzenia” (Targum do Wj 16,15)¹. Według innej tradycji manna została stworzona w wigilię przed pierwszym szabatem, jeszcze zanim świat został skażony grzechem pierwszych rodziców (Miszna, *Abbot* 5,6).

Kiedy Izraelici podczas swej wędrówki przez pustynię do Ziemi Obiecanej, po wyjściu z Egiptu, zaczęli doświadczać braku pokarmu, Bóg zesłał im dar manny (Wj 16,4-7). O darze tym wspomina psalmista.

Dar manny w Ps 78,23-25

Psalm 78 należy do psalmów historycznych, które w hymnicznym tonie uwielbienia opowiadają dzieje narodu wybranego². Psalmista ukazuje Boga jako Pana natury, który zasiada ponad chmurami i niebem, i stamtąd karmi Izraelitów „deszczem manny”:

Potem z góry wydał rozkaz chmurom
i bramy nieba otworzył,
i spuścił jak deszcz mannę do jedzenia:
dał im zboże z nieba.

¹ B. Pitre zauważa: „[...] niektórzy rabini wierzyli, iż manna była zjawiskiem protologicznym – to znaczy istniejącym od samego zarania dziejów. Jako taka manna była pożywieniem doskonałym, nieskażonym przez grzech pierwszych rodziców. W ten sposób dla judaizmu rabinicznego manna nie była jedynie kolejnym cudem towarzyszącym wyjściu z Egiptu, ale stanowiła coś w rodzaju powrotu do raju, powrotu do pierwotnego stanu stworzenia, zanim został on zepsuty przez grzech i śmierć”; B. PITRE, *Jezus i żydowskie korzenie Eucharystii*, tłum. M. Sobolewska, Kraków 2018, s. 103.

² R.J. CLIFFORD, *In Zion and David a New Beginning: An Interpretation of Psalm 78*, w: *Traditions in Transformation*, red. B. Halpern, J.D. Levenson, Winona Lake 1981, s. 121–141; B.J. MALINA, *The Palestinian Manna Tradition: The Manna Tradition in the Palestinian Targums and Its Relationship to the New Testament Writings*, *Arbeiten zur Geschichte des antiken Judentums und des Urchristentums* 7, Leiden 1968, s. 31.

Człowiek chleb mocarzy spożywał –
żywności zesłał im do syta (Ps 78,23-25).

Lud wystawiał Pana na próbę, domagając się gotowych pokarmów: „Wystawiali Boga na próbę w swych sercach, żądając stawy dla swego pożądania” (Ps 78,18). W odpowiedzi Bóg dał im dokładnie to, czego pragnęli; nie musieli się starać, szukać czy wysilać, aby zdobyć pokarm. Manna i przepiórki wprost spadały na nich. Manna określona jest terminem *dāḡan* („ziarno”) z nieba (por. Wj 16,4; Ps 105,40; J 6,31). Psalmista więc wyraźnie sugeruje, że mamy do czynienia z nadnaturalnym darem³. Nadprzyrodzony charakter manny podkreśla w *Antiquitates judaicae* Józef Flawiusz. Musi odwoływać się do pozabiblijnej tradycji, gdyż opowiadając o sposobie udzielenia tego daru Izraelitom przez rękę Mojżesza, pisze:

Gdy Mojżesz modlił się ze wzniesionymi rękoma, spłynęła na ziemię rosa, która na jego rękach zaczęła krzepnąć. Pomyślawszy sobie, że i ona jest zapewne pokarmem zesłanym przez Boga, skosztował owej rosy i przekonał się, że jest smaczna. Lud sądził, że to śnieg, którego można było się spodziewać o tej porze roku, ale Mojżesz wyprowadził ich z tego błędnego mniemania, tłumacząc, że ta rosa spadła z nieba dla uchronienia ich od głodu, i wezwał ich, by sami przekonali się o tym. Idąc za przykładem wodza, skosztowali nowego pokarmu i zachwycili się jego smakiem. Był bowiem słodki i wyborny jak miód, z kształtu podobny do wonnego ziele bdelium, a z wielkości do nasion kolendru (*Antiquitates judaicae* 3,26-28).

Oprócz określenia „chleb z nieba” lub „ziarno z nieba” pojawia się nowe: „chleb mocarzy” (Ps 78,25). Termin *’abbîr* zasadniczo wskazuje na walecznych żołnierzy (Sdz 5,22; Jr 46,15; Ps 76,6) lub dowódców (1Sm 21,8). Teologicznie rzecz ujmując, sam Bóg jest *’abbîr* Jakuba (Rdz 49,24; Iz 49,26) lub Izraela (Iz 1,24), czyli wojennym protektorem patriarchy lub całego ludu. Natomiast ciekawostką jest to, że liczbę mnogą tego rzeczownika (hebr. *’abbîrîm*) Septuaginta, Peszitta i Targum oddają przez „aniołów”⁴.

Zatem nasuwają się dwie możliwe interpretacje: pierwsza zakłada, że odniesienie dotyczy pokarmu, którym żywią się aniołowie w niebie⁵, natomiast druga wskazuje na pokarm, który czyni lud izraelski tak potężnym, jak zastępy

³ H. GUNKEL, *Die Psalmen*, Göttingen 1986⁶, s. 344.

⁴ J. LEMAŃSKI, *Od manny na pustyni do manny ukrytej. Rozwój tradycji o mannie w Starym i Nowym Testamencie*, Rozprawy i Studia Teologiczne 618, Szczecin 2006, s. 19. Podobnie dzieje się w przypadku Księgi Mądrości: „Lud zaś swój żywileś pokarmem anielskim i dałeś im bez ich wysiłków gotowy chleb z nieba, zdolny dać wszelką rozkosz i wszelki smak zaspokoić” (Mdr 16,20).

⁵ W tradycji talmudycznej spotykamy dwa odmienne zdania na ten temat: Akiba twierdzi, że chodzi o pokarm aniołów posługujących, rabbi Izmael natomiast zaprzecza w ogóle możliwości

anielskie. W Piśmie Świętym brakuje jednak dowodów na to, iż mieszkańcy niebios korzystają z jakiegoś szczególnego pożywienia, co sugeruje, że bardziej uzasadniona jest druga interpretacja⁶. Oznacza to, że manna ma zdolność przekształcania ludzi w „mocarzy”, co jest wynikiem darmowej łaski Boga, będącego Panem natury.

Chleb z nieba w Ps 105,40

W Księdze Psalmów kolejna wzmianka o mannie pojawia się w historycznym psalmie o cechach kultowo-hymnicznych: „Prosili i przywiódł przepiórki, nasycił ich chlebem z nieba” (Ps 105,40). W całym utworze Bóg ukazuje się jako wyzwoliciel Izraela, a lud wyraża Mu swoją wdzięczność słowami psalmisty. W bezpośrednim kontekście analizowanego fragmentu mowa jest o podróży Izraelitów przez pustynię. Autor nie odnosi się do buntów Izraelitów, narzekań przeciw Bogu czy trudności, którym lud stawiał czoła, ani do prób, jakim był poddawany sam Bóg. Wskazuje natomiast na cztery kluczowe fakty: pojawienie się obłoku chroniącego lud; obecność słupa ognia, który wskazywał drogę; dar przepiórek oraz manny; a także wyprowadzenie wody ze skały. Wszystkie te zdarzenia stanowią świadectwo Bożej troskliwości i opieki.

Autor wymienia najpierw przepiórki, a potem chleb, zgodnie z zapisem Księgi Wyjścia (Wj 16,13-15), a w odwrotnej kolejności niż w Księdze Liczb (Lb 11,4-35) i omówionym wyżej fragmencie Psalmu 78 (Ps 78,23-28). Chiaistyczna konstrukcja zdania:

A – „przywiódł”

B – „przepiórki”

B' – „i chlebem z nieba”

A' – „nasycił ich”

każe zwrócić uwagę na czasowniki definiujące Boże działanie. W przypadku manny mowa jest o nasyceniu. Bóg jako Stwórca nasycza ziemię deszczem: „Z Twoich komnat nawadniasz góry, aby owocem Twych dzieł nasycić ziemię” (Ps 104,13). Drzewa nasycza wodą: „Drzewa Pana mają wody do syta; cedry Libanu, które zasadził” (Ps 104,16). Pan nasycza zwierzęta potrzebnym im pokarmem: „Gdy im [zwierzętom] udzielasz, zbierają; gdy rękę swą otwierasz, sycą się dobrami” (Ps 104,28). Oczywiście pokarmem nasycza także ludzi, choćby manną: „Wieczorem Pan da wam mięso do jedzenia, a rano chleb do sytości” (Wj 16,8). I to właśnie podkreśla autor Ps 104, uwypuklając aspekt Bożej troskliwości.

spożywania pokarmów przez aniołów; *The Babylonian Talmud*, V, *Tractate Yoma*; *Tractate Sukkah: A Translation and Commentary*, tłum. J. Neusner, Peabody 2011, s. 292–294.

⁶ Choć, jak wiadomo, w tradycji Kościoła silnie obecna jest również ta pierwsza, czego świadectwem jest łacińskie wyrażenie *panis angelorum*.

Interpretacja wzmianek psalmisty o mannie w świetle mowy eucharystycznej (J 6,22-59)

Żydzi wierzyli, że z chwilą przyjścia Mesjasza nastąpi ponowienie cudu manny, którą Bóg ofiarował swojemu narodowi na pustyni. To właśnie do tego przekonania zdaje się nawiązywać Jezus podczas mowy eucharystycznej wygłoszonej w synagodze w Kafarnaum. Jego słuchacze odwołują się do stwierdzenia: „Ojcowie nasi jedli mannę na pustyni, jak napisano: Dał im do jedzenia chleb z nieba” (J 6,31). Wyrażenie „chleb z nieba” (gr. *ton arton ek tou ouranou*) można interpretować na kilka sposobów. Istnieje możliwość odczytania go jako *genetivus loci*, co sugerowałoby, że chleb ten znajduje się w niebie; alternatywnie, interpretacja jako *genetivus originis* wskazywałaby na chleb pochodzący z nieba. Przy uwzględnieniu hebrajskiego kontekstu tego określenia oraz przyjęciu, że jest ono tłumaczeniem wyrażenia, w którym rzeczownik „niebo” występuje w *status constructus*, można by w greckim sformułowaniu dostrzegać *genetivus hebraicus* lub *genetivus qualitatis*, co pozwoliłoby na tłumaczenie „chleb niebiański”. W kontekście Starego Testamentu wyrażenie „chleb z nieba” należy rozumieć, zasadniczo, w podobny sposób jak „deszcz spadający z nieba”, odnosząc się do zjawiska związanego z przestrzenią powietrzną, a nie do miejsca zamieszkania Boga⁷. Jednak w kontekście wypowiedzi Jezusa to określenie zyskuje nowy wymiar, podkreślający bezpośrednie pochodzenie chleba od Boga.

Zauważmy, że podczas mowy eucharystycznej Jezus nie utożsamia się z jakimkolwiek chlebem, lecz odnosi się do starotestamentalnego „chleba z nieba”, czyli manny (J 6,50). Już wcześniej zidentyfikowaliśmy mannę jako pokarm pochodzący „z nieba” (Ps 78,24). Fragment mowy Jezusa w Kafarnaum, określany przez egzegetów jako „sekcja eucharystyczna” (J 6,48-59)⁸, rozpoczyna się wzmianką o mannie, którą spożyli ojcowie na pustyni (J 6,49), i kończy się odniesieniem do tej samej manny (J 6,58). To sugeruje, że dar manny jest kluczowym elementem zrozumienia całej sekcji. Jezus podkreśla, że ten dar pochodzi z nieba. Nie jest to więc pokarm naturalny, lecz – w nauczaniu Jezusa, podobnie jak w pismach niektórych autorów Biblii hebrajskiej – ma on charakter nadprzyrodzony. Co więcej, poprzez stwierdzenie, że ofiaruje słuchaczom prawdziwy chleb z nieba, Jezus identyfikuje się jako nowy Mojżesz,

⁷ B.J. MALINA, *The Palestinian Manna Tradition: The Manna Tradition in the Palestinian Targums and Its Relationship to the New Testament Writings*, s. 34.

⁸ J.D.G. Dunn odmawia jednak aspektu eucharystycznego temu fragmentowi mowy Jezusa, dowodząc, że ma ona ładunek chrystologiczny: „In Jn vi, however, the primary emphasis is on Jesus himself. The central theme is that Jesus himself is the source and sustenance of eternal life; he alone, truly incarnate, in his whole person [...] gives life to the one who comes to him and believes in him”; J.D.G. DUNN, „John VI – A Eucharistic Discourse?“, *New Testament Studies* 17/3 (1971) s. 328–338.

który zgodnie z żydowskimi oczekiwaniami miał ponownie przynieść narodowi Bożemu dar manny⁹.

Dodatkowo Jezus identyfikuje chleb, który oferuje swoim wiernym, z własnym ciałem, używając słowa „mięso” (gr. *sarks*)¹⁰. Wskazuje tym samym na fakt, że Bóg, przez Mojżesza, zapewniał Izraelitom na pustyni nie tylko chleb (mannę), ale także mięso (przepiórki). W kluczowym fragmencie opisującym dar manny i przepiórek wielokrotnie powraca hebrajskie słowo *bāšār* („mięso”), które jest odpowiednikiem greckiego *sarks* (Wj 16,4-15). Podczas pierwszego wyjścia Bóg dostarczył Izraelitom zarówno chleb z nieba, jak i mięso z nieba jako codzienny pokarm. W ten sposób dokonana przez Jezusa identyfikacja chleba z Jego własnym ciałem (J 6,51) nie jest zupełnie bezprecedensowa.

WODA ZE SKAŁY

Biblijną zapowiedzią Eucharystii wydaje się wydarzenie, które nie jest bezpośrednio związane z ostatnią wieczerzą, którą Jezus spożył ze swoimi uczniami. Niemniej jednak św. Paweł – jak za chwilę zobaczymy – interpretuje je jednoznacznie w tym kontekście. Mowa tutaj o wydobyciu wody ze skały, które miało miejsce podczas wędrówki Izraelitów przez pustynię ku Ziemi Obiecanej¹¹. Prześledźmy zatem podstawowy tekst opisujący to wydarzenie:

Całe zgromadzenie Izraelitów wyruszyło na rozkaz Pana z pustyni Sin, aby przebyć dalsze etapy. Potem rozbili obóz w Refidim, gdzie lud nie miał wody do picia. I kłócił się lud z Mojżeszem mówiąc: „Daj nam wody do picia!” Mojżesz odpowiedział im: «Czemu kłóćcie się ze mną? I czemu wystawiacie Pana na próbę?». Ale lud pragnął tam wody i dlatego szemrał przeciw Mojżeszowi i mówił: „Czy po to wyprowadziłeś nas z Egiptu, aby nas, nasze dzieci i nasze bydło wydać na śmierć z pragnienia?” Mojżesz wołał wtedy do Pana i mówił: „Co mam uczynić z tym ludem? Niewiele brakuje, a ukamienują mnie!”. Pan odpowiedział Mojżeszowi: „Wyjdź przed lud i weź kilku ze starszych Izraela ze sobą. Weź w rękę laskę, którą uderzyłeś Nil, i idź. Oto Ja stanę przed tobą na skale, na Horebie. Uderzysz

⁹ B. Pitre zauważa: „[...] there are a number of texts, beginning in the first century, that reveal the expectation that the future messiah would not only be a new Moses, but that he would bring back the miracle of manna”; B. PITRE, *Jesus and the Last Supper*, Grand Rapids 2017, s. 199.

¹⁰ Z. ABRAMOWICZÓWNA, *Słownik grecko-polski*, t. IV, Warszawa 1965, s. 37; R. POPOWSKI, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995, s. 550–551; E. PI-SKOROWSKA, „Ciało Jezusa jako pokarm w świetle J 6,55a”, *Warszawskie Studia Pastoralne* 17 (2012) s. 247.

¹¹ Wydarzeniu temu poświęcona została cała monografia: W. PROPP, *Water in the Wilderness: A Biblical Motif and Its Mythological Background*, Atlanta 1987.

w skałę, a wypłynie z niej woda, i lud zaspokoi swe pragnienie". Mojżesz uczynił tak na oczach starszyny izraelskiej. I nazwał to miejsce Massa i Meriba, ponieważ tutaj kłócili się Izraelici i wystawiali Pana na próbę, mówiąc: „Czy też Pan jest rzeczywiście wśród nas, czy nie?” (Wj 17,1-7).

Refidim było ostatnim przystankiem Izraelitów przed dotarciem na górę Synaj. Choć lokalizacja tego miejsca nie jest do końca znana¹², jedno jest pewne: brakuje tam wody pitnej, co wywołuje niezadowolenie Izraelitów i ich sprzeciw wobec Mojżesza. Po raz pierwszy w Biblii hebrajskiej pojawia się termin *riḇ*, tłumaczony zazwyczaj jako „kłótnia”, który z czasem stanie się technicznym określeniem na postępowanie sądowe (Wj 23,2-3.6; Pwt 25,1) oraz na Boga zwracającego się do Izraelitów, aby skłonić ich do nawrócenia i powrotu na Boże drogi. Izraelici wyrażają Mojżeszowi swoje żądanie w sposób jasny: „Daj nam wody do picia!” (Wj 17,1). Chociaż tak interpretują to: Septuaginta, Peszitta, Wulgata i Targum Pseudo-Jonatana, tekst hebrajski używa formy liczby mnogiej: „Dajcie nam wody do picia!”. To prowadzi komentatorów do identyfikacji drugiego adresata żądania (poza Mojżeszem) jako samego Boga¹³ lub Aarona¹⁴. Mojżesz myśli o Bogu, a nie o swoim bracie Aaronie, dlatego interpretuje całe zdarzenie jako wystawienie Jahwe na próbę, co w tradycji biblijnej uważane jest za poważne wykroczenie (Iz 7,12). Autor Księgi Mądrości łagodzi sytuację, zauważając, że lud jedynie modlił się do Boga o wodę (Mdr 11,4).

Wydarzenie ilustruje napięcie między Mojżeszem a ludem. Autor, wykorzystując termin tłumaczony jako „szemranie”, powtarza schemat napięcia, którego rozwiązaniem było zesłanie manny (Wj 14,11-12; 15,24; 16,2-3). Tym razem jednak tekst masorecki używa liczby pojedynczej, co różni się od wcześniejszej formy liczby mnogiej: „Czy dlatego wyprowadziłeś nas z Egiptu, aby doprowadzić mnie do śmierci?”. Może to podkreślać krytyczną sytuację każdego, pojedynczego człowieka. Nic dziwnego, że Mojżesz jest przerażony i „krzyczy” (Wj 17,4) do tłumu, który zachowuje się jak zwykła tłuszcza (Lb 14,10; 1Sm 30,6; 1Krl 12,18), a nie jak lud postępujący zgodnie z prawem (Wj 21,28-32; Kpł 20,2; 24,15-16).

Bóg nie pozostaje obojętny na wołanie zarówno ludu, jak i Mojżesza. Rozkazuje mu, aby stanął na czołowej pozycji wśród ludu, razem ze starszymi i uderzył laską w skałę, by woda mogła wypłynąć. To ta sama laska, którą wcześniej uderzył w wody Nilu (Wj 8,12-13.16-17). Efekt jest zgoła inny: w Egipcie woda pitna stała się niesmaczna, natomiast tutaj woda wypływa ze skały. Nie musimy tego postrzegać jako cud w sensie oświeceniowym. Mogło

¹² Bibliści proponują Wadi Feiran lub Refaid na północno-zachodnim zboczu Dżabal Musa; J. LEMAŃSKI, *Księga Wyjścia. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament II, Częstochowa 2009, s. 368.

¹³ Tak: Lb 21,5-7.

¹⁴ Tak: Wj 16,2; Lb 20,2.

to być zjawisko naturalne, ponieważ pod skałami również mogą znajdować się źródła wody. Cudem jest natomiast to, że to wydarzenie miało miejsce w odpowiednim czasie i miejscu.

Autor kończy relację o tych wydarzeniach wskazaniem etiologicznymi, odnosząc się do terminów związanych z „kłótnią” i „wystawianiem na próbę” Boga. Nazwy „Massa”, oznaczająca próbę czy kuszenie, oraz „Meriba”, odnosząca się do sporu, symbolizują postawę Izraelitów wobec Boga. Całość tych zdarzeń jednak dowodzi, że Bóg potrafi przemienić pustynię w miejsce pełne wody¹⁵.

Woda wypływająca ze skały w Ps 78,15-16; 95,8-11; 105,41

Kilka wzmianek o wyprowadzeniu wody ze skały znajdujemy w psalmach. Niektóre z nich nawiązują do interesującego nas wydarzenia. Psalm 78 w poetyckich słowach nawiązuje do istotnych zdarzeń z życia narodu wybranego. Autor stara się przedstawić dzieje swego ludu jako pouczającą historię, która winna skłonić czytelników do ufności w trudnych momentach. O wydarzeniach w Meriba mówi jedynie:

Rozłupał skały w pustyni
i jak wielką otchłanią obficie ich napoił.
Wydobył ze skały strumienie,
i wylał wodę jak rzekę (Ps 78,15-16).

Psalmista w niezwykle sugestywny sposób przedstawia ogrom cudu, posługując się określeniem „wielka otchłań”¹⁶. Mimo to, reakcją na Bożą interwencję pozostaje bunt: „nadał grzeszyli przeciw Niemu, znieważali Najwyższego w tej pustynnej krainie” (Ps 78,17)¹⁷. W świątecznym hymnie ku czci Boga wydarzenie w Meriba jest interpretowane jako upomnienie dla Izraelitów: „Doświadczyłem cię przy wodach Meriba. Słuchaj, mój ludu, pragnę cię napomnieć: obyś mnie wysłuchał, Izraelu!” (Ps 81,8-9). Nieco szerzej nawiązuje do wyprowadzenia wody ze skały autor hymnu pochwalnego na cześć Jahwe:

¹⁵ W. HERRMANN, „Ex 17,7bB und die Frage nach Gegenwart Jehwes in Israel”, w: *Alttestamentliche Glaube und biblische Theologie*, red. J. Hausmann, H.J. Zobel, Stuttgart – Berlin – Köln 1992, s. 46–55.

¹⁶ Niektóre tłumaczenia mówią o podziemnym oceanie; S. ŁACH, *Księga Psalmów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy, Pismo Święte Starego Testamentu VII/2*, Poznań 1990, s. 352.

¹⁷ S. Łach komentuje: „Z jednej strony działa Bóg i wciąż obsypuje Izraela swymi łaskami, a z drugiej strony Izrael wciąż tym łaskom się opiera i sprzeciwia się Bogu. Teologia Ps 78 przypomina teologię Księgi Liczb, gdyż jest tam mowa o łaskowości Bożej i ciągłej niewierności Izraela”; S. ŁACH, *Księga Psalmów*, s. 360.

Nie zatwardzajcie serc waszych jak w Meriba,
jak na pustyni w dniu Massa,
gdzie Mnie wasi przodkowie wystawiali na próbę
i doświadczali Mię, choć dzieło moje widzieli.
Tamto pokolenie budziło we Mnie wstręt przez lat czterdzieści,
i powiedziałem: «Są oni ludem o sercu zbłąkanym
i moich dróg nie znają».
Przeto przysięgłem w moim gniewie:
„Nie wejdą do [miejsca] mego odpoczynku” (Ps 95,8-11).

W tekście pojawia się kilka motywów, które są już znane z tradycji deuteronomistycznej, takich jak zatwardzanie serca, odniesienia do nazw Massa i Meriba o wyraźnym znaczeniu, a także motyw wystawiania Boga na próbę czy kara, która dotyczy pokolenia Izraelitów opuszczających Egipt. Psalm 95 łatwo dzieli się na dwie części: hymniczną (Ps 95,1-7c) oraz napomnieniową (Ps 95,7d-11). Większość nawiązania do wydobywania wody ze skały zawarta jest w tej drugiej części. Napomnienie jest połączone z celebracją liturgiczną, ponieważ istnieje duża szansa, że utwór ten był śpiewany przez chóry, gdy pielgrzymi wchodzili do bram świątyni jerozolimskiej.

Krótkie odniesienie do wód Meriba znajduje się w psalmie opiewającym Bożą wierność obietnicom złożonym Abrahamowi: „Rozdarł skałę, a woda popłynęła, jak rzeka w pustyni” (Ps 105,41). Wzmianka ta jest częścią opisu czterech cudów towarzyszących wyjściu: obłok, słup ognia, manna i przepiórki oraz woda z skały (Ps 105,38-41). W kolejnym psalmie autor lamentuje nad niewdzięcznością narodu wybranego: „Znowu Go rozdrażnili przy wodach Meriba; przez nich nieszczyćście spotkało Mojżesza, bo zdenerwował się i powiedział coś nierozważnie” (Ps 106,32-33).

Ostatni tekst z tradycji mądrościowej Starego Testamentu, który przywołuje historię wydobywania wody ze skały, znajduje się w Księdze Mądrości: „Wołali do Ciebie, gdy byli spragnieni, i otrzymali wodę z litej skały; pragnęli ochłody z twardego kamienia” (Mdr 11,4). Wiersz ten znajduje się w części księgi, która koncentruje się na refleksji nad exodusem (Mdr 11,1-14). Autor dowodzi, że woda stała się źródłem zguby dla Egipcjan, a jednocześnie była środkiem ocalenia i umocnienia dla Izraelitów. Koniecznie trzeba zauważyć, że autor księgi traktuje wydarzenia na pustyni egzemplarycznie, by podkreślić ich ponadczasowe znaczenie dla interpretacji innych wydarzeń z historii narodu wybranego:

[...] w księdze nie używa się imion własnych żadnej z postaci czy nazw miejscowości podanych w Pięcioksięgu, lecz wprowadza się czytelne antonomazje. Wobec tego Mojżesz nazwany jest świętym Prorokiem, pustynia Sin – bezludną pustynią, Refidim czy Kadesz są określone jako miejsca niedostępne, skała na Horebie – litą skałą. Nawet nie czyni się żadnych

aluzji do obu etiologicznych określeń historycznie ważnych – «Massa» znaczy «próba», a «Meriba» – «sprzeczką». To unikanie nazw własnych pokazuje, że mędrzec nie jest zainteresowany jednostkowymi okolicznościami historycznymi wydarzeń¹⁸.

Interpretacja wzmianek psalmisty o wodzie ze skały w 1Kor 10,1-6

Czy wyprowadzenie wody ze skały może stanowić zapowiedź Eucharystii? Kluczem do takiego rozumienia całego wydarzenia jest Pawłowe stwierdzenie: „Pili zaś z towarzyszącej im duchowej skały, a ta skała – to był Chrystus” (1Kor 10,5). Chodzi o ostrzeżenie adresatów, przez Apostoła Narodów, przed bałwochwalstwem. Paweł przywołuje kilka wydarzeń z czasu wędrówki Izraelitów przez pustynię:

Nie chciałbym, bracia, żebyście nie wiedzieli, że nasi ojcowie wszyscy, co prawda zostawali pod obłokiem, wszyscy przeszli przez morze i wszyscy byli ochrzczeni w [imię] Mojżesza, w obłoku i w morzu; wszyscy też spożywali ten sam pokarm duchowy i pili ten sam duchowy napój. Pili zaś z towarzyszącej im duchowej skały, a ta skała – to był Chrystus. Lecz w większości z nich nie upodobał sobie Bóg; polegli¹⁹ bowiem na pustyni. Stało się zaś to wszystko, by mogło posłużyć za przykład dla nas, abyśmy nie pożądali złego, tak jak oni pożądali (1Kor 10,1-6)²⁰.

Zgodnie z tradycją rabiniczną, skała, będąca studnią Miriam, podążała za Izraelitami podczas ich wędrówki (*Sukkot* 3,11)²¹. Paweł pragnie pokazać, że to Chrystus towarzyszył Izraelitom w drodze. W istocie nie była

¹⁸ B. PONIŻY, *Księga Mądrości. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament XX, Częstochowa 2012, s. 322.

¹⁹ Pokolenie exodusu, a więc ci, którzy doświadczyli mocnej ręki Boga, Jego dobroci i wybrania, nie dostało zbawienia, gdyż poległo na pustyni. Strona bierna czasownika „polec” (*katastrōnynai*) wskazuje na działanie Boga, co zresztą podkreśla Lb 14,16 w wersji LXX (por. Ps 78,31; Jud 5). Daje się zauważyć antyteza, którą prowadzi Paweł za autorami natchnionymi; jest to antyteza pomiędzy wybraniem Izraela a jego upadkiem na pustyni, pomiędzy doświadczeniem ożywczej mocy Boga a śmiercionośnej mocy pustyni.

²⁰ Szerzej zob.: W.B. BADKE, „Baptized into Moses – Baptized into Christ”, *Evangelical Quarterly* 88 (1988) s. 23–29; W. BAIRD, „1 Cor 10, 1–13”, *Interpretation* 44 (1990) s. 286–290; A. BANDSTRA, „Interpretation in 1 Cor 10, 1–11”, *Calvin Theological Journal* 6 (1971) s. 5–21; T.A. BURKILL, „Die Vorstellung vom Wunder mit besonderer Berücksichtigung des Markus-evangeliums”, w: *Der Wunderbegriff im Neuen Testament*, red. A. Suhl, Wege der Forschung CCXCV, Darmstadt 1980, s. 328–329; G.D. COLLIER, „That We Might Not Crave Evil! The Structure and Argument of 1 Cor 10, 1–13”, *Journal for the Study of the New Testament* 55 (1994) s. 55–75; S. KOWALSKI, „Petra autem erat Christus [1Kor 10,4]”, *Collectanea Theologica* 21/2–3 (1949) s. 199–218.

²¹ A. UNTERMAN, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, tłum. O. Zienkiewicz, Warszawa 1998, s. 306–307.

to rzeczywista skała, która fizycznie wędrowała za potomstwem Abrahama, lecz sam Chrystus. To jednak nie Paweł jest pierwszym, który wprowadza alegorię wędrującej skały. Filon utożsamiał tę skałę z Bożą mądrością (*Leges allegoriae* 2,86), podobnie jak tradycja rabiniczna (*Mekhilta* do Wj 17,6). Autor Księgi Mądrości także podkreślał obecność Bożej mądrości w różnych wydarzeniach z historii starożytnego Izraela (Mdr 10,17). W tę samą tradycję wpisuje się również stwierdzenie Filona Aleksandryjskiego: „Rzeczywiście trwała skała to mądrość Boga, z której On karmi dusze, które Go miłują” (*Leges allegoriae* 2, 86)²².

Pawłowi nie chodzi jedynie o pouczenie natury etycznej czy zachętę opartą o biblijny opis wydarzeń z historii narodu wybranego, lecz o prefiguratywną funkcję tych wydarzeń, które profetycznie zapowiadały sytuację chrześcijan, w tym wypadku gminy korynckiej. Paweł zresztą potwierdza, że tak należy patrzeć na owe wydarzenia, gdy kończy podawanie serii przykładów: „A wszystko to wydarzyło się jako zapowiedź (grec. *typikōs*) rzeczy przyszłych” (1Kor 10,11a)²³. Zarówno starotestamentalna manna, jak i woda wyprowadzona ze skały stały się symbolami i zapowiedzią „duchowego pokarmu” i „duchowego napoju”²⁴. W niektórych fragmentach Starego Testamentu, jak już zauważyliśmy, manna określana jest jako „pokarm z nieba” lub „chleb anielski” (Ps 78, 24-25; Mdr 16, 20). Paweł do terminów „pokarm” i „napój” dodaje przymiotnik „duchowy”, aby podkreślić ich boskie pochodzenie oraz ich rolę w przynoszeniu zbawienia, wskazując, że Chrystus wypełnia to, co te symbole zapowiadają.

Kiedy Paweł mówi o duchowej skale oraz o spożywanym duchowym pokarmie i napoju, nawiązuje do wczesnochrześcijańskiego języka dotyczącego Eucharystii, który pojawia się także w Nauce Dwunastu Apostołów: „Dałeś ludziom pokarm i napój, aby ciesząc się nimi, mogli Ci dziękować. Nam natomiast udzieliłeś w swej łaskawości duchowego pokarmu, napoju i życia wiecznego przez Jezusa, Twego Sługę” (*Didache* 10,3). Odnosi się to oczywiście do Eucharystii, ponieważ woda, która cudownie wydobyła się ze skały podczas wędrówki Izraelitów przez pustynię, jest zapowiedzią krwi Chrystusa, która wypłynęła z Jego boku po ukrzyżowaniu. Innymi słowy, jest zapowiedzią Eucharystii.

²² Justyn mówi natomiast o Chrystusie jako skale „dobrej, dającej wodę żywą dla serc i zaspokajającej pragnienie tych, którzy łakną wody żywota” (*Dial.* 114).

²³ Grecki rzeczownik *typos* występuje 15 razy w Nowym Testamencie, przy czym w epistolografii Pawłowej oznacza zazwyczaj „przykład” (Flp 3,17; 1Tes 1,7; por. 2Tes 3,9; 1Tm 4,12; Tt 2,7). W tekstach tych przeważa kontekst etyczny i parenetyczny.

²⁴ T.M. DĄBEK, „Eucharystia jako duchowy pokarm w 1Kor 10,3”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 41/6 (1988) s. 465–470.

KONKLUZJA

Analizy dokonane powyżej dowodzą, że fragmenty psalmów mówiące o chlebie z nieba i wodzie wypływającej ze skały stanowią zapowiedzi Eucharystii w Starym Testamencie. Analizując te fragmenty w kontekście Nowego Testamentu, zwłaszcza nauczania Jezusa (J 6,22-59) i listów Pawła (1Kor 10,1-6), można zauważyć, że manna, będąca pokarmem z nieba, i woda, wydobyta z skały przez Mojżesza, symbolizują duchowy pokarm i napój, które Chrystus daje i wypełnia w Eucharystii. Paweł interpretuje wydarzenia z czterdziestoletniej wędrówki Izraelitów ku Ziemi Obiecanej jako prefigurację sakramentu Eucharystii.

BIBLIOGRAFIA

- ABRAMOWICZÓWNA Z., *Słownik grecko-polski*, t. IV, Warszawa 1965.
- The Babylonian Talmud*, V, *Tractate Yoma; Tractate Sukkah: A Translation and Commentary*, tłum. J. Neusner, Peabody 2011.
- BADKE W.B., „Baptized into Moses – Baptized into Christ”, *Evangelical Quarterly* 88 (1988) s. 23–29.
- BAIRD W., „1 Cor 10, 1-13”, *Interpretation* 44 (1990) s. 286–290.
- BURKILL T.A., „Die Vorstellung vom Wunder mit besonderer Berücksichtigung des Markusevangeliums”, w: *Der Wunderbegriff im Neuen Testament*, red. A. Suhl, Wege der Forschung CCXCV, Darmstadt 1980, s. 328–329.
- CLIFFORD R.J., „In Zion and David a New Beginning: An Interpretation of Psalm 78”, w: *Traditions in Transformation*, red. B. Halpern, J.D. Levenson, Winona Lake 1981, s. 121–141.
- COLLIER G.D., „‘That We Might Not Crave Evil’. The Structure and Argument of 1 Cor 10, 1-13”, *Journal for the Study of the New Testament* 55 (1994) s. 55–75.
- DĄBEK T.M., „Eucharystia jako duchowy pokarm w 1Kor 10,3”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 41/6 (1988) s. 465–470.
- DUNN J.D.G., „John VI – A Eucharistic Discourse?”, *New Testament Studies* 17/3 (1971) s. 328–338.
- GUNKEL H., *Die Psalmen*, Göttingen 1986⁶.
- HERRMANN W., „Ex 17,7bB und die Frage nach Gegenwart Jehwes in Israel”, w: *Alttestamentliche Glaube und biblische Theologie*, red. J. Hausmann, H.J. Zobel, Stuttgart – Berlin – Köln 1992, s. 46–55.
- KOWALSKI S., „Petra autem erat Christus [1Kor 10,4]”, *Collectanea Theologica* 21/2–3 (1949) s. 199–218.
- LEMAŃSKI J., *Księga Wyjścia. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament II, Częstochowa 2009.
- LEMAŃSKI J., *Od manny na pustyni do manny ukrytej. Rozwój tradycji o mannie w Starym i Nowym Testamencie*, Rozprawy i Studia Teologiczne 618, Szczecin 2006.
- ŁACH S., *Księga Psalmów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*, Pismo Święte Starego Testamentu VII/2, Poznań 1990.
- MALINA B.J., *The Palestinian Manna Tradition: The Manna Tradition in the Palestinian Targums and Its Relationship to the New Testament Writings*, Arbeiten zur Geschichte des antiken Judentums und des Urchristentums 7, Leiden 1968.

- PISKOROWSKA E., „Ciało Jezusa jako pokarm w świetle J 6,55a”, *Warszawskie Studia Pastoralne* 17 (2012) s. 245–266.
- PITRE B., *Jesus and the Last Supper*, Grand Rapids 2017.
- PITRE B., *Jezus i żydowskie korzenie Eucharystii*, tłum. M. Sobolewska, Kraków 2018.
- PONIŻY B., *Księga Mądrości. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament XX, Częstochowa 2012.
- POPOWSKI R., *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Prymasowska Seria Biblijna 3, Warszawa 1995.
- PROPP W., *Water in the Wilderness: A Biblical Motif and Its Mythological Background*, Atlanta 1987.
- UNTERMAN A., *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, tłum. O. Zienkiewicz, Warszawa 1998.